

ТӨБЭЦЭГЛЭГ

ИНЧЭСЭНЭТ
ТОПЛУСУ

№ 3 * 1979

НИЗАМИ КӘНЧӘВИ — АЗӘРБАЙҖАН ӨДӘБИЯТЫ МУЗЕЈИНИН ЕКСПОЗИСИЯСИДА

Редаксијадан: Бу јахынларда Азәрбајҗан КП МК-сы «Азәрбајҗанын бөјүк шаирин Низами Кәнчәвинин әдәби ирсинин өјрәнилмәсини, наһрини вә тәблигини јахшылашдырмаг тәдбирләри һагғында» гәрар гәбул етмишир. Бу гәрарла

әләгәдар олараг биз даһи сәнәткарын әдәби ирсинин рәссамлыгда, мусигида, тәсвири вә тәтбиғи сәнәтдә, ме'марлыгда, театр вә кино сәнәтиндә тәҷәссүмүнә анд материаллар дәрч едәчәјик.

Республика Елмәр Академијасынын Низами адына Азәрбајҗан әдәбијаты музејинин Азәрбајҗан әдәбијаты тарихинин инкишафыны әкс етдирән экспозисиясында сөз сәнәтинин ән көркәмли сималарындан олан Низами Кәнчәвинин һәјат вә јарадычылығы да кениш нүмајиш едилир.

Низамијә һәср олунмуш экспозисия музејини ән јарашыглы, кениш вә көзәл залларында јерләшдирилмишир. Бурада көстәрилән зәнкин материаллар—ғәдим әлјазмалары, мүасир тәдигат әсәрләри, тәсвири вә тәтбиғи сәнәт өрнәкләри, мадди мөдәнијәт абидәләри вә с. експонатлар Илјас Јусиф оглу Низами Кәнчәвинин һәјат вә јарадычылығыны, Азәрбајҗан мөдәнијәтинин Низами илә әләгәдар чәһәтләрини, Низаминин өзүндән әввәлки, өз зәманосиндә јаранмыш мөдәни ирсә мүнәсибәтнин әјани васитәләрлә әкс етдирир.

Классик ирсимизин экспозисияда ин'икасы мүасир руһда, дөврүмүзүн тәләбләри сәвијәсиндә көстәрилир. Бөјүк бир мөһәббәтлә топланыб экспозисияда көстәрилән бу експонатлар шаирин хатирәсини әбдиләшдирәрәк Низами ирсинин дәрин бөшәри мө'насыны тәҷәссүм етдирир.

Музејин экспозисиясында Низами дөврүнүн һәм ичтим-сијасы вә иғтисад һәјаты, һәм дә XII әсрин елми, әдәбијаты, ме'марлыгы, мусигиси, фәлсәфәси вә башга сәһәләри өз әксини таямышдыр. Бурада XII әср алимләринин әсәрләриндән нүмунәләр, археоложи газынты материаллары, мадди мөдәнијәт абидәләри, макетләр, сиккәләр вә с. експонатлар нүмајиш олунур.

Тамашачы Низамијә һәср олунмуш зала даһил олмаздан әввәл XII әсрин тарихи вә мөдәни һәјаты илә таныш олур. Экспозисияда Азәрбајҗанын ән гәдим шәһәрләриндән олан Низаминин вәтәни Кәнчә шәһәри һагғында марағлы мате-сибәтилә Азәрбајҗан совет ме'марлары тәрәфиндән онун мәгбәрәси үзәриндә учалдылмыш јени эзәмәтли абидини риаллар веридир. Бурада шаирин 800 иллик јубилеји мүнәмакетини дә көрмәк мүмкүндүр.

Экспозисияда шаирин «Хәмсә»синә даһил олан өлмәз поемалары диггәти хүсуси чәләб едилр. Низами әсәрләринин долғунлуғуну, мәзмунуну ачмаг, кениш тамашачы күтләсинә чатдырмаг үчүн бурада көстәрилән експонатлар зәнкин вә рәнкәрәндикдр.

Бөјүк Азәрбајҗан шаирин Низами Кәнчәви ирсинин өјрәнилмәси узун бир тарихә маликдир. Һәлә өз дөврүндә өлмәз поемалары вә лирик ше'рләрилә мүасирләринин рәғбәтини гәзәнән Низами чох кәчмәдән алимләрини дә нәзәрини чәләб етмишир. Даһи шаирин «Хәмсә»синин үзү дөнә-дөнә көчүрүләрәк јайылмышдыр. Һазырда Совет Иттифагынын Баки, Москва, Ленинград, Дашкәнд, Газан, Дүшәнбә, Ашгабад еләчә дә дүнянын Истамбул, Теһран, Тәбриз, Деһли, Багдад, Гаһирә, Варшава, Прага, Лондон, Оксфорд, Вјана, Лейпсиг, Дрезден, Нју-Йорк кими бөјүк шәһәрләриндәки китабхана вә музејләрдә әлјазмалары нүһафизә едилдр. Азәрбајҗан әдәбијаты музејиндә Низаминин XV әсрдә јазылмыш «Хәмсә»си, XVI әсрә анд олан Низами илә һинд

шаирин Әмир Хосров Дәһләвинин бир чилдә үзү көчүрүлмүш «Хәмсә»ләри, ән гәдим әлјазмасы 1413-чү илдә үзү көчүрүлмүш «Искәндәрнамә» әсәри, М. Ф. Ахундовун шәхси китабханасында сахланмыш Низами «Хәмсә»си кими надир әлјазмасы вә мұхталиф әсрләрдә хәтәт вә рәссамларын көзәл миниатүрләр вә орнаментләрлә бәзәдикләри дикәр нүсхәләр нүмајиш олунур.

Низамијә һәср олунмуш залда надир бир експонат нәзәри чәләб едилр. Бу, шаирин хатирә әшјасындан јекәнә нүмунә олан бир парча кәсијидир. Зәриф тохунушлу гиймәтли ипәк өртүҗә бәнзәјән бу парча кәсији 1026-чы илдә Азәрбајҗаны өјрәнән чәмијәтин үзвәли тәрәфиндән шаирин өјрәнилдији заман тапылмышдыр. Бу залын тәсвири — тәтбиғи сәнәт материалы да зәнкин вә рәнкәрәндикдр. Бурада нүмајиш олунан таблолар, портрет вә һејкәл групплары, бүстләр, график иллүстрасијалар, халчалар, һабелә дикәр материаллар Низаминин һәјат вә јарадычылығыны, шаирин өлмәз әсәрләринин мәзмунуну әјаниләшдирир.

Мә'лумдур ки, сәнәт әсәрләри, әдәби әсәрләр тарихи һадисәләр, әдәби симанын тәрчүмеји-һалы һагғындакы фактлар әсасында јараныр. Олур ки, әдәби мөвзунун асан дәрк едилмәси үчүн тәсвири материалларын экспозисияда көстәрилмәси зәруридир. Экспозисиядакы әдәби мөвзулардакы експонатларла тәсвири вә тәтбиғи сәнәт әсәрләри бир-бирилә вәһдәт тәшкил едилрәр. Залдакы тәсвири әсәрләрини бир гисим Низаминин образыны тәҷәссүм етдирирәс, дикәрләри тамашачыны шаирин һәјатына даир мүйәјән епизодлар вә тарихи һадисәләрлә таныш едилр. Бурада топланмыш Низаминин «Хәмсә»си мөвзулары әсасында јарадылмыш миниатүр вә мүасир иллүстрасијалар әсәрдән верилмиш бәдһи мәтнлә комплекс јарадагаг мүйәјән бир епизоду ајдынлашдырдыр.

Экспозисияда Низами Кәнчәвинин јағлы боја илә ишләмиш ири портрети диггәти чәләб едилр. Портрети ССРИ халг рәссамы М. Абдуллајев ишләмишир. Әсәрдә рәссам шаирин мұтәфәккирлиғини вә инсанпәрвәрлиғини өн плана чәкмиш, мүдрик бир образ јаратмышдыр. Әсәрин композисиясы экспозисиянын үмуми аһәнкинә уғуш верилмишир. Портрет ичтимәнијәт тәрәфиндән гәбул олунмуш илк образ—портретин (рәссам Г. Халыгов) әсасында јарадылмышдыр.

Будур, Низами јарадычы хәјәл аламиндәдир. Шаирин сакит нуранн чәһрәси, мө'налы бахышлары көз өнүндә чанла-ыр. Бөјүк мөһәббәт вә мөһәрәтлә ағачдан јонулмуш бу бүстү һејкәлтәрәш Токај Мәммәдов ишләмишир.

Т. Мәммәдов. Низаминин бүстү.

Шаирин образыны тәҷәссүм етдирән башга бир експонат һејкәлтәрәш П. Сабәј тәрәфиндән һазырланмыш Низаминин һејкәлдир. Бурада шаир азачыг ирәли әјилмиш, отуран вәзијәтдә тәсвир едилмишир. Әлиндә китаб тутараг хәјәлә даһмиш шаирин сакит вә мәғрур дурушу композисиянын әсәс илјәсинын габарыг сурәтдә нәзәрә чатдырдыр.

Низаминин образыны чанландыран дикәр експонатлар да марағлыдырлар. Шаирин сурәти олан бұлур ваз (мүәтәл-фи С. Шаһсуварова), хәтәт Г. Дарабади тәрәфиндән нәф'с бир шәкилдә ишләмиш, шаирин сурәти илә бәзәдилмиш бәдһи гаргы, һабелә бу кими дикәр експонатлар Низами Кәнчәвинин эзәмәтли сурәтини тамашачынын көзү өнүндә чанландырдыр.

Фәрһаддын олугу сөһмөн, XIX әср халысы.

Шаирин һәҗаты һаггындакы елми мә'луматлар тәсвири материаллар васитәсилә әҗанлешдириләрәк тамашачыларын бу мәтнләри охумасына истигамәт верир. Низаминин Афаг вә оғлу Мәммадлә биркә аиләви һејкәл групу (һејк: Р. Халәфов), рәссам Ч. Чамалын «Низами сәнәткарлар арасында», «Низами мәдрәсәдә» мөвзусунда кағыз үзәриндә гәләмлә чәкилмиш иллүстрасијалары, халг рәссама Әзим Әзимзадәнин «Гызыл Арслан Низаминин јанында» таблосу вә шаирин һәҗатына даир эпизодлары ишыгландыран бир чох дикәр тәсвир материаллар елми бәдии мәтнләрлә бирләшәрәк шаирин тәрчүмәји һалы илә тамашачыны таныш едир.

Низами лирик әсәрләриндә бир тәрәфдән мөһәббәти, инсан гәлбинин ичкә вә нәчиб һиссләрини, дикәр тәрәфдән исе әзүнүн ичтимани, фәлсәфи фикирләрини, зүлм вә һагсызлыға гаршы дәрин нифрәтини, әдәләт вә хошбәхт кәләчәк һаггында арзуларыны ифадә етмишдир.

Експозицијадә «Хәмсә» мүүллифинин һәр поемасына ајрыча бир кушә ајрылмышдыр. Шаирин илк бөјүк әсәри олан «Сиррләр хәзинәси» поемасында экспозицијадә «Солтан Сәнчәр вә гары», «Зүлмкар шаһ вә адил гоча» һекајәләринә анд иллүстрасија вә миниатүрләр верилмишдир.

Иллүстрасијаларын мүүллифи рәссам Тоғрул Нәриманбәјовдур. Һәр ики әсәр шәрти-декоратив үслубда ишләнмишдир. Композицијанын әсас мәркәзиндә верилмиш гәһрәманларын кәјиминдә вә әтрафындакы әшјаларда дөврә ујғун этнографик чәһәтләр һисс олунур. Мүасир тәрздә, орижинал формада ишләнмиш бу иллүстрасијалар һәр ики һекајәдә анд орта әсрә анд миниатүрләрлә јанашы кәстәриләрәк әсәрин мәзмунуну даһа габарыг нәзәрә чәтдирыр. Әсәрдән верилән бәдии парчалар исе шаирин башлыча фикирләрини ајдынлашдырдығы кими, иллүстрасијалары да изаһ едир.

Иран шаһы Хосров илә Бәрдә шаһзадәси кәзәл Ширинин ешг мәчәрәси үзәриндә гурулмуш «Хосров вә Ширин» поемасында шаир мөһәббәт һаггында фәлсәфи фикирләрини вә дөвләт һаггында ичтиман-сијаси кәрүшләрини бәдии сурәтләр васитәсилә шәрһ етмишдир. Әсәрдә верилмиш сада инсан, зәһмәткеш Фәрһад сурәти Хосрова гаршы гојулур. Експозицијанын материаллары поемадакы бу әсас чәһәтләри тамашачыја чәтдирыр.

Поеманын мәзмунунун әјанлешдирилмәсиндә көркәмли рәссамлар тәрәфиндән чәкилмиш миниатүр вә иллүстрасијалардан кәниш истифадә олунмушдур. «Хосров вә Ширин» поемасына чәкилән иллүстрасијалар рәссам Қазым Қазымзадә тәрәфиндән ишләнмишдир. Иллүстрасијалардан бири «Ширинин Хосровун шәклинә бахмасы» эпизодун һәср едилмишдир. Кағыз үзәриндә сулу боја илә ишләнмиш композицијаныл мәркәзиндә Хосровун шәклинә сәјр едән Ширин, дикәр тәрәфдән ајаг үстә дајанмыш Шапур тәсвир едилмишдир. Ширинин әтрафында исе мүүхәлиф кәјимли гызлар јерләшдирилмишдир. Дикәр бир иллүстрасија «Фәрһад Хосровун сарајында» мөвзусундадир. Әсәрдә Фәрһад әлиндә күлүк тутараг Хосровун гаршысында вугарла дајанмышдыр. Рәссам сарај задәкәнлары илә халгын нүмәјәндәсинин үз-үзә, гаршы-гаршыға гојараг онларын һәр биринә хас олан мәһәви, әхлаги кәјфијәти ачыб кәстәрмәјә чалышмышдыр.

Мүасир рудһа ишләнмиш бу иллүстрасијаларла јанашы һәмин мөвзуларда верилмиш миниатүрләр поеманын маһијәтинин чох кәзәл тамамлајыр.

Низаминин «Хосров вә Ширин» поемасына һәср едилмиш сәнәт әсәрләри сырасында надир бир халча нәзәри хүсусилә чәлб едир. XIX әсрдә јарадылмыш бу халчада кәчимиш дөвр тәбиги сәнәтимизин чох тез-тез тәсадүф едилән бир мөвзү—«Фәрһадын өлүм сәһнәси» тәсвир олунмушдур. Халчада поеманын бу фәнциәли эпизоду сәнәткар тәрәфиндән орижинал бир сәпкидә верилмишдир. Әтраф сәкилдир. Узагда дөбәбәли бир сарај көрүнур. Һәр тәрәф күлчәкдир. Белә зәнкин вә кәзәл тәсвири мәнзәрәдә кәдәрли бир сәһнә—Фәрһадын өлүмү тәсвир олунур. Композицијанын рәнкарәнк бојалары мөвзү илә бир вәһдәт јарадараг бу фәнциәли сәһнәни даһа да тәсирли едир.

Низами «Лејли вә Мәчнун» поемасыны јарадычылығыны ән чошғун илләриндә јазмышдыр. Шаир фәнциәли сәббинин ајры-ајры шәхсләрдә дејил, чәмијјәтдә, фәдәли патриархал гајда-ғанунларда көрүр. Әсәрдән верилән бәдии мәтнләр, иллүстрасија вә миниатүрләр васитәсилә поемадакы бу әсас идеја изаһ едиләр.

«Лејли вә Мәчнун» поемасы мөвзусунда чәкилмиш иллүстрасијалар зөвглә вә бөјүк бир сәнәткарлығла рәссам Марал Рәһманзадә тәрәфиндән ишләнмишдир. Рәссам әриндә «Лејли вә Мәчнун» кими өлмәз сәнәт иччисинә өз мүнәсибәтини мөһәрәтлән кәстәрмишдир. «Мәчнун һејванлар авасында», «Нофәлин вурушу», «Лејли вә Мәчнун мәктәбдә», «Мәчнун сәһрада» мөвзусунда верилмиш миниатүрләр бун гәмли лөвһәләри кәз гаршысында чәнтәндирыр вә рәсмләрдә тәсвир едилән һәр бир әһвалаты маһијәтчә тамамлајараг, мәзмунла тәбиин бир шәкилдә бағлајыр.

Даһи Низами «Једди кәзәл» әсәриндә ағыллы, халгын гејдинә гәлан әдәләтли шаһ мөсәләсини гојмушдур. Поема зәнкин халг нағыллары әсасында јарадылмышдыр. «Једдә кәзәл» һәср едилән бөлмәдә поеманын сүжет хәтти илә әләгәдәр Елбәк Рәзәгулијевин һәмин мөвзуда јарәтдығы иллүстрасијалары, һәбелә әсәрдәки ајры-ајры новелләләра анд материаллар верилир.

Бу тәсвири материаллар поемадакы әсас әдәбч эпизодлары: Симнарын өз тикдији сарајдан атылмасы, Бәһрамнын Хәворәнк сарајында 7 кәзәлин әксинә бахмасы, Једдәл мәһбүсу дилнәмәси, Чобанын Бәһрама сүбүнүн кәләтин һаггында һекајә сөйләмәсини чәнтәндирыр. Рәссамын јарәтдығы иллүстрасијалар өзүнүн бәдии дили илә әсәрин идеја мәзмунуну ачыр вә ајдынлашдырыр.

Низаминин сонунчу поемасы «Искәндәрнамә» әсәриндир. Шаирин фәлсәфи кәрүшләринин бир һөв Јекуну олан бу поеманын идеја мәзмуну тәсвири васитәләрдә чәнлы вә марағлы бир шәкилдә кәстәриляр. Рәссам Јусиф Пүсәјновун «Искәндәрнамә» мөвзусунда сулу боја илә јарәтдығы лөвһә-

ләри әсәрин мәзмуну һаггында тәсәвүр јарадараг, поемадакы гәһрәманларын образы илә тамашачыны таныш едир. Бу бөлмәдә верилмиш бәдии мәтнләрдән шаирин ашағыдакы мисралары даһа чох нәзәри чәлб едир.

Биздә бәрәбәрдир һәманын вәри,
Бәрәбәр бөләрик бүтүн маллары.
Биздә артыг дејил, һәч кәсдән һәч кәс,
Биздә ағлајана һеч кимсә күлмәз
Оғурлуг ејләмәз биздә бир нәфәр,
Оғурлаја билмәз биздән өзкәлар
Бирини гәзәбли, ачығлы көрсәк,
Она мөһәббәтлә сәәрик көмәк.
Биримиз гәм чәксә, оларыг шәрһик.
Шадлығы һәмимыз шадлығы ејләрик
Узә дејилмәјән бир сөзү ачыг
Биз дағда-дағда һеч даһишмарыг.

Азәрбајҗанын тәсвири вә тәбиги сәнәт үстәләри Низаминин һәр поемасына ајрыча бир халча һәср етмишләр.

Бәһрам Кур икәт пилр арәмидән гәч көтүрүр (җахта үзәриндә оја, Мүүслиф С. Мөһмәдәв).

Гызыл Арслан Низамининг янында (рәссам Ә. Фәхрзаде).

Экспозицияның ән надир экспонатларындан олан бу халчаларын мәзинуу «Хәмсә»нин һәр поемасындан алынмыш конкрет эпизоду әкс едир. Әлван нахышларла бојанмыш орнаментләрнин зәнкиндији, аһәңкарлыгы вә дәрин милли колорити илә сечилән, муәсир руһда ишләниш бу халчалар пәм дә гижмәтли сәнәт әсәрләридир.

Экспозицияның хуәсуси бир залы «Низамининг дүнҗа мәшһурлуғу», «Низамининг төсирин илә јазмыш шаирләр», «Низами тәдҗигатчылары», «Низами халг јарадычылығында» мөвзулары үзәриндә гурулмушдур. Бурада көстәрилән бөјүк бир хәритәдә шаирин «Хәмсә»синин әлҗазмалары муһафизә едилән, онун һәјаты вә јарадычылығы һагғында тәдҗигат апарылмыш вә ја китаблары нәшр олунмуш мүхтәлиф шәһәрләрин ады гејд едилир. Бу залдакы Азәрбајҗан низамшунасларынын елми тәдҗигатлары нәтиҗәсиндә һазырланмыш «Низами мөвзуларында јазан шаирләр» схеминин дә бөјүк елми әһәмийәти вардыр. Схемдән ајдынлашыр ки, XIII әсрдән башлајараг XX әсрәдәк классик шағр шаирләри Низамининг мөвзуларына дәнә-дәнә мүраҗиәт етмишләр.

Халгын өз даһи шаиринә олан мәнәббәти экспозициядакы «Низами халг јарадычылығында» бөлмәсинин материаллары вәситәсилә әјәниләшдирилр. Бурада илһамыны даһи сәнәткарын ирсиндән алан тәбтиги сәнәт усталары тәрәфиндән јарадылмыш әсәрләр кениш нүмајиш олунур.

Залда көстәрилән «Хәмсә» мөвзусундакы күмүш пәнос, бүрүнч чам, «Лејли вә Мәчнун» мөвзусунда ипәк парча үзәриндә рәсмләр, һәбелә Шәки Хан сарајындакы «Хосров вә Ширин» сүжетиндә рәсмләр, күлли мигдарда миниатурләр вә с. экспонатлар да маралгыдырлар.

Экспозицияда гојулмуш хуәсуси китаб витринләриндә Низами әсәрләринин мүхтәлиф нәшрләри, шаирин һәјаты, јарадычылығы, дүнҗа көрүшү вә с. һагғында гижмәтли монографиялар, харичи өлкәларин танынынмы, А. Зајаңчювскинин, М. Рәфилинин, М. Шакинҗанын вә башгаларынын әсәрләри вә һәбелә шаирин ирсинин XIX әсрдә Русия вә Гәрби Авропада әрҗәнилмәси һагғындакы материаллар да елми чәһәтдән хуәсуси әһәмийәтә маликдирилр.

Бурада Низами Көнчөвинин мәшһур тәдҗигатчыларындан И. һаммерин, П. Хорнун, Г. Риттерин, Е. Браунун, Ј. Бертелсин, Ј. Рыпканын, Һ. Аралынын, А. Зајаңчювскинин, М. Рәфилинин, М. Шакинҗанын вә башгаларынын әсәрләри вә һәбелә шаирин ирсинин XIX әсрдә Русия вә Гәрби Авропада әрҗәнилмәси һагғындакы материаллар да елми чәһәтдән хуәсуси әһәмийәтә маликдирилр.

Низамиг һәср олунмуш экспозиция шаирин дөврү вә һәјаты һагғында мәлүмәтла башлајараг, онун јарадычылыг јолунун ардычыл изаһы илә тамамланур.

Совет әдәбијатшунаслыг елми Азәрбајҗан әдәбијатынын даһи классики Низами Көнчөвинин зәңкин јарадычылыг ирсини мөһкәм елми бир бинөврә вә табагчыл тәдҗигат үсүлу әсаһиндә әрҗәнмәкдә вә тәдҗиг етмәкдә давам едир.

Азәрбајҗан КП МК-нын «Азәрбајҗанын бөјүк шаири Низами Көнчөвинин әдәби ирсинин әрҗәнилмәсини, ношрини вә тәблигини јахшылашдырмаг тәдбирләри һагғында» гәрары илә әлағәдар шаирин адына даһыян музејин өһдәсинә дә бөјүк вәзифәләр дүшүр.

Рәсми МӘЛИКОВА